

Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesinde Tanzimat Dönemi

Ahmet Yavuzhan ERDEM

Editörler: Sinan DEMİRTÜRK - Nezir TEMUR

OSMANLI DİPLOMASİSİNİN MODERNLEŞMESİNDE TANZİMAT DÖNEMİ

ISBN 978-625-8516-43-2

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2025, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 2000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Aralık 2025, Ankara

Yayın-Proje: Selcan Durmuş
Dizgi-Grafik Tasarım: Beyza Nur Erdoğan
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler/Ankara

Yayıncı Sertifika No: 51818
Matbaa Sertifika No: 47865

İletişim

Pegem Akademi: Shira Ticaret Merkezi
Macun Mahallesi 204 Cad. No: 141/33, Yenimahalle/Ankara
Yayınevi: 0312 430 67 50
Dağıtım: 0312 434 54 24
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: yayinevi@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

*Okuduđum ve çalıştığım her satırın ilham kaynağı olan babam
Hüseyin ERDEM' in aziz ruhuna ithaf edilmiştir.*

ÖN SÖZ

Türklerin tarih sahnesine çıktığı coğrafya olan Orta Asya'dan Batı'ya doğru yolculuklarında Osmanlı İmparatorluğu en uzun süre ayakta kalan devlet olmuştur. Küçük bir beylikten üç kıtaya yayılan büyük bir yapıya dönüşen bu devlet ve bu devletin idari yapısı, her dönemde tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin merakını celbetmiştir. 1299 yılından 1922 yılına kadar geçen 623 yıllık uzun süre, siyasi tarihçiler tarafından kuruluş, yükselme, duraklama ve çöküş olarak dört dönemde ayrılmak suretiyle incelenmektedir. Bu dönemlerin her biri, esasen kendi içinde de bölümlere ayrılmakta ve incelemeler giderek derinleşmektedir.

Şüphesiz, imparatorluğun yaşamını sürdürdüğü coğrafya ele alındığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kadar uzun bir süre hayatını devam ettirmesi olağan bir durum olmasa gerektir. Varlığını devam ettirdiği coğrafya birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, ancak kendi içinden çıkan bir milletin bu coğrafyada kalıcı olarak hüküm sürmesine izin vermemiştir. Osmanlı coğrafyasının merkezi olan Anadolu'nun evveliyatında hüküm süren imparatorluklar ya batı kökenli ya da doğu kökenli başkentlere sahiptir. Anadolu, imparatorluklar tarafından belirli sebeplerle sonradan fethedilen bir coğrafya olma özelliğine sahiptir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu merkezli bir imparatorluk olarak bir anlamda Anadolu'nun bu kaderinin de değişmesini sağlamıştır.

Ömrü 623 yıl süren devlet, belki de her imparatorluğun yaşadığı yazgıyı paylaşılarak, nihayet 1922 yılında büyük bir medeniyet ve kültür birikimini miras bırakarak ortadan kalkmıştır. Osmanlı medeniyeti ve idaresi, belki de her dönemi ayrı bir şekilde ele alınarak değerlendirilmeye ve yeniden okunmaya layıktır.

Yaşadığımız coğrafyaya ve komşu coğrafyalara bugünkü yabancılığımız, aslında büyük bir imparatorluğun çöküşünün ne kadar hazin olduğunun da bir göstergesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü o denli büyük ve uzun süren bir çöküştür ki, sanki o büyük medeniyet yeryüzünde hiç var olmamış gibi ortadan kalkmış, o büyük medeniyetin coğrafyasında yaşayan insanlar da sanki birbiriyle tarih boyunca hiç karşılaşmamış milletler gibi birbirine yabancılaşmıştır.

Osmanlı coğrafyasının ardından kurulan son Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti, bu zor mirasın üzerine kurularak aslında belki de Türk milletin tarih boyunca karşılaştığı en büyük güçlüğü yenmiştir. İşte bu nedenledir ki Türk milletinin Osmanlı'yı anlaması, bu büyük devletin ortaya çıkışını ve sonra nelerin sonucunda böylesine büyük bir çöküş yaşadığını yakından bilmesi, mevcudiyetini ebedi kılmak için en önemli kaynak olacaktır.

Bu çalışma, bir devletin idari yapılanmasında en önemli hususlardan biri olan dış işlerinin ve bunun yürütülmesinin aracı olarak ifade edilebilecek diplomasi kurumunun Osmanlı idari yapılanması içindeki yeri ve gelişim sürecini ele alma amacını taşımaktadır. Pek tabii, 623 yıllık bir devletin diplomasi ve dış ilişkilerine ilişkin sürecin tamamının ve diplomasi yöntemlerinin mukayesesinin belirli bir dönemin sınırları içinde kalamayacağı aşikardır.??? Osmanlı devletin varlık gösterdiği süre boyunca geliştirdiği dış ilişkileri ve bu ilişkileri yürütüş biçimi, kurumsal anlamda diplomasi ve mekanizmalarından henüz bahsetmenin mümkün olmadığı dönemler özelinde de incelenebilir. Beylikler döneminden kuruluşa, kuruluştan itibaren Anadolu'nun siyasi birliğinin sağlanması mücadelesine, oradan İstanbul'un fethi ve sonrasında dış ilişkilerine,

buradan Tanzimat'a kadar gelinen süreçteki gelişimine dış politikanın yanı sıra diplomasi yöntemleri yönüyle bakmak da mümkündür. Dolayısıyla Osmanlı diplomasisinin işleyişi, dönemleri ve içeriği önümüzde geniş ve zengin bir çalışma alanı açmaktadır.

Bu çalışma özellikle Osmanlı modernleşmesinin en önemli kilometre taşı niteliğinde olan Tanzimat Fermanı ile birlikte devletin değişen idari mantığı çerçevesinde dış ilişkilere ve diplomasiye yaklaşımında ortaya çıkan değişiklikleri ortaya koyacak olması bakımından araştırmacılara katkı sağlayacaktır. Modernleşme kavramı etrafında devletin idari yapılanmasının, özellikle de diplomasiinin yürütülmesinin ne yönde değiştiği hususu bu çalışmanın temel konusu olmuştur.

Prof. Dr. Mehmet Emin Çağırın'ın danışmanlığında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2010 yılında "Osmanlı diplomasisinin modernleşmesinde Tanzimat Dönemi (Modernization of Ottoman Diplomacy in Tanzimat Era)" başlıklı Yüksek Lisans tezimi temel alarak hazırladığım bu çalışmanın, Osmanlı devlet idaresinin önemli bir yönü olan diplomasiinin gelişim sürecini incelemek isteyen araştırmacılara kaynaklık edecek seviyede bir çalışma olabilmesi en büyük temennimdir. Çalışmanın Yüksek Lisans tezi haliyle gördüğü ilgi, bunu genişleterek bir kitap haline getirmemde önemli bir teşvik unsuru olmuştur. Bu vesileyle çalışmamın ilk aşamada Yüksek Lisans tezi olarak ortaya çıkışında desteği, ilgisi, her türlü yardım ve anlayışı için değerli Prof. Dr. Mehmet Emin Çağırın'a teşekkür ediyorum.

Diplomasi tarihine olan ilgimde benim en önemli ilham kaynağım, Türkiye ile 1991 yılından itibaren bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri arasında kültürel ve siyasal bağların kurulması için ömrünü adanmış, gerek diplomat gerek yönetici olarak devlet idaresinin çeşitli kademelerinde bu alanda fedakârca çalışarak ilişkilerin sağlam temellere oturmasında önemli rol oynamış olan çok değerli babam merhum Hüseyin Erdem olmuştur. Babamın fiilen diplomaside üstlendiği görevlerin yanında değerli bir kültür insanı olarak Osmanlı idare tarihine olan merakı, benim de bu alana yoğunlaşmama vesile olmuştur.

Bu çalışmayı yürüttüğüm esnada bizzat kendim de ticaret diplomasisinde üstlendiğim görevlerde Türk devlet geleneğini ve pratiklerini anlama imkânı buldum. Bu vesileyle bana diplomasiinin içinde uygulayıcı olarak yer alması sağlayan ülkemizin değerli kurumlarından Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı'na duyduğum minneti de ifade etmek isterim. Bu görevleri yürütürken aynı zamanda akademik çalışmalarımı da yürütebilmem, değerli ailemin desteği olmadan olmazdı. Bu nedenle beni akademik çalışmalara ısrarla yönlendiren annem Mualla Erdem'e, değerli fikirleriyle bana yol gösteren ablam Ayşe-gül Hamşioğlu'na, ağabeyim Çağrı Erdem'e, zengin kütüphanesiyle çalışmalarına katkıda bulunan Sayın Dr. Oğuz Hamşioğlu'na, kitabı baştan sona okuyarak düzeltmeleri ve katkılarını sunan değerli dostum Ali Özdin'e ve elbette desteği olmadan bu yükün üstesinden gelmemin mümkün olmayacağı kıymetli eşim Ebru Erdem ile kendilerine ayırmam gereken vakti bu seferlik bana bırakmış olan canım çocuklarım Gökâl ve Gökçen'e teşekkür borçluyum.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	iv
-------------	----

Giriş.....	1
------------	---

1. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME HAREKETLERİ

Kavram Olarak Modernleşme	6
---------------------------------	---

2. BÖLÜM

DİPLOMASİ, GELİŞİMİ VE AVRUPA'DA DİPLOMASİ

Diplomasi	12
Tarihsel Süreç İçinde Diplomasi.....	20
Mısır ve Hititlerde Diplomasi	20
Eski Yunan'da Diplomasi	22
Roma ve Bizans'ta Diplomasi.....	23
İtalyan Şehir Devletlerinde Diplomasi	26
Avrupa'da Diplomasi	31
Hristiyanlığın Diplomasi Anlayışına Etkisi ve Türklerle İlişkiler	34
15. Yüzyılda Başlatılan Sürekli Diplomasi Yönteminin Özellikleri.....	38
17. ve 18. Yüzyıllarda Avrupa'da Sürekli Diplomasi Uygulaması	43
Çok Taraflı Diplomasi	49

3. BÖLÜM

TANZİMATA GELİNER SÜREÇTE OSMANLI DİPLOMASİ ANLAYIŞI

Yükselme Döneminde Osmanlı Diplomasinin Belirleyici Unsurları	59
Osmanlı Devleti'nin Elçileri Görevlendirme Sebepleri ve Elçilerin Seçimi	61
Elçilik Görevlerinin Yürütülmesi	65
Duraklama Dönemi ve Karlofça Antlaşması'nın Osmanlı Diplomasisine Etkileri	68
Duraklama Döneminde Osmanlı Devleti	68
Karlofça Antlaşması'na Giden Süreç	72
Karlofça Antlaşması ve Osmanlı Diplomasi Anlayışındaki Değişmeler	75

Osmanlı Devletinin Diploması Anlayışı	78
Genel	78
Avrupa ile İlk Diplomatik Münasebetler ve Osmanlı Devleti'nde Açılan Elçilikler	80
Osmanlı Diplomasisinde Kurumsal Yapı	83
Dîvan-ı Hümâyûn ve Nişancı	84
Reisü'l-küttap (Reis Efendi)	88
Divan-ı Hümayun Kalemleri	90
Hariciye Nezareti Dönemi ve “Yeni Diploması”	92

4. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ VE OSMANLI DİPLOMASİSİNE ETKİLERİ

Tanzimat’a Geline Süreçte Dış Politika	101
Yunan İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığını Kazanması	102
Cezayir’in Fransa Tarafından İşgali	105
Mısır İsyanı ve Boğazlar Meselesi	107
Tanzimat Fermanı ve Osmanlı Dış Politikası	109
Tanzimat Fermanı	110
Tanzimat Fermanı ve Osmanlı Dış Politikası	113
Tanzimat Sonrasında Osmanlı Dış Politikasını Yönlendiren Unsurlar	116
İmparatorluğun Varlığının Korunması	116
İslâmî Paradigmaya Yapılan Atfın Azalması	118
Avrupa Devleti Vurgusu	120
Milliyetçilik Akımlarına Karşı Hassasiyet	123
Antlaşmalara Bağlılık	125
İç İşlerine Müdahale Ettirmeme	128
Sonuç	130
Kaynakça	135
Yazar Hakkında	140

GİRİŞ

Diplomasi çalışmaları, esas olarak bir süreç ve politika aracı olarak devletlere odaklanmakta ve bu çalışmaların konusu devletler arası ilişkiler olarak yorumlanmaktadır. (Erdem, 2023) Diplomasi, aynı zamanda dış politikanın bir diğer anlamı olarak da kullanılabilir. (Hocking, 2016) Diplomat, diplomasi mesleğiyle profesyonel olarak ilgilenen ve diplomatik bir hizmetin üyesi olan kişidir. Bu tanım, kişinin diplomasi mesleğine karşı herhangi bir tutum sergileyip sergilememesinden bağımsızdır. Yani, bu bağlamda bir diplomat, bir diplomatik misyondaki “diplomatik ajan” olabilir veya Dışişleri Bakanlıklarında çalışan memurlarla sınırlı olabilmektedir. (Berridge & Lloyd, 2012, s. 70) Günümüzde ise ticaretin, uluslararası anlaşmazlıklardaki rolünün giderek diplomatik ilişkilerde daha belirleyici olduğunu görüyoruz. Bu anlamda ticari ve ekonomik ilişkilerin daha fazla merkeze oturmasıyla beraber diplomasi çalışmalarının da yalnızca Dışişleri Bakanlıklarının memurları tarafından yürütülen çalışmaların ötesine geçerek daha geniş bir alanı kapsadığını, devletlerin dışında ticari diplomatların, devlet dışı aktörlerin, şirketlerin ve iş örgütlenmelerinin diplomatik faaliyetlerde aktif olarak yer aldığını da görüyoruz. (Erdem, 2023, s. 72) Bugün dünya ticaretinde en büyük paya sahip ülkelerin dış politikalarının şekillenmesinde ticari çıkarların merkezi bir rol oynamasına paralel olarak ticari kurum ve kişilerin diplomasinin oluşumunda ve dış politika yapımında giderek daha etkin aktörler olduğunu gözlemliyoruz. Askeri gücün önemi devam ederken bir yandan da ekonomik çıkarlar artık yalnızca ekonomik aktörlerin değil, devletlerin ve politika yapıcılarının da temel kaygısı haline gelmiştir.